

Άρης Δικταίος: Ο Όμηρος, το Επίγραμμα, η Επιγραφή, η Γραφή

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Η Αυγή της Λογοτεχνίας

<https://epopteia.gr/41/aris-dikteos-o-omiros-to-epigramma-i/>

Άπο τὸ ὁμότιτλο ἔργο, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 1973

1. Η επιτύμβια στήλη
2. Γραφή πριν τον Όμηρο
3. Η ενεπίγραφη στήλη
4. Ομηρικά επιγράμματα
5. Η αθανασία του ονόματος – Σημειώσεις

1. Η επιτύμβια στήλη

[...] Εἶναι γνωστό, πὼς τὸ Ἐπίγραμμα, σὰν αὐτόνομο ποιητικὸ εἶδος, γεννήθηκε ἀπὸ τὴ βαθμιαία ἀνάπτυξη τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ οἱ Ἕλληνες συνήθιζαν νὰ χαράττουν πάνω σὲ πέτρα ἢ μέταλλο, σὲ ἀνθεκτικὴν ὕλη, ὅπως ὅποτε, γιὰ νὰ διασώσουν ἀπὸ τὸν καταλύτη χρόνο, μ' ὅλο ποὺ αὐτὸς «οὐδὲ σιδήρου φεῖδεται», οὐδέ, τελικά, αὐτῶν τούτων τῶν ἔργων τῶν θεῶν, σύμφωνα μὲ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομο, ἓνα σημαντικὸ γεγονὸς τῆς κοινοτικῆς ἢ ἀτομικῆς τῶν ζωῆς. Καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἦταν, πρῶτα-πρῶτα, ὁ θάνατος· στὸν πόλεμο, τὸ πιὸ συχνά, μὰ κι ὁ φυσιολογικός, τόσο τοῦ ἀνδρα ὅσο καὶ τῆς γυναίκα, σύμφωνα μὲ τὴ ρητὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀμήρου, στὸ P 434-435 τῆς «Ἰλιάδος»:

ἀλλ' ὡς τε στήλη μένει ἔμπεδον, ἢ τ' ἐπὶ τύμβῳ

ἀνέρος ἐστήκει τεθνηότος ἢ ἐ γυναικός,

[παρὰ ὅπως στέκει ἀσάλευτη μιὰ στήλη, ποὺ τὴ στῆσαν

πάνω στὸν τάφο ἀντρὸς ποὺ πέθανε εἴτε καὶ γυναίκας,]

τὸ ἀφιέρωμα σ' αὐτὸν ἢ σ' ἐκεῖνον τὸν θεό, ὁ πόλεμος κι ὁ ἥρωισμός, ἡ νίκη σὲ ἀθλητικούς ἀγῶνες, ἕνα ἔργο τέχνης.

Ἀλλὰ ἡ ὑπαρξη ἐπιγραφῆς, προϋποθέτει, φυσικά, τὴν ὑπαρξη γραφῆς. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς ὁ Ὅμηρος, στοὺς στίχους ποὺ μόλις παραθέσαμε, μ' ὄλο ποὺ ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἐλληνικὴ συνήθεια τῆς ἐπιτύμβιας στήλης, δὲν κάνει μνεῖα ἐπιγραφῆς σ' αὐτήν, – πρᾶγμα ἐντελῶς φυσικό, ἄλλωστε, καθὼς οἱ στίχοι αὐτοὶ συνιστοῦν, γιὰ τὴν ἀκρίβεια, μία παρομοίωση, ἀναφερόμενη στὰ ἄλογα τοῦ Αὐτομέδοντα, πού, παρὰ τὰ γλυκόλογα, τὶς φοβέρες, ἀκόμη καὶ τὴ χρήση τοῦ μαστίγιου πάνω τους, δὲν ἤθελαν νὰ ξεκινήσουν, παρὰ ἔμεναν ἀκίνητα, μὲ καρφωμένα τὰ πόδια στὸ ἔδαφος, «σὰν ἀσάλευτη στήλη, στημένη ὀρθὴ πάνω στὸν τάφο κάποιου πεθαμένου». Πάλι μὲ τὴν ἴδια ιδιότητα, τοῦ ἀσάλευτου, θὰ τὴ χρησιμοποίησιν καὶ σὲ μιὰν ἄλλη περίπτωση, γιὰ τὸν γαμπρὸ τοῦ Ἀγχίσου καὶ σύζυγο τῆς Ἰπποδάμειας Ἀλκάθοο, στοὺς στίχους N 437-439, τῆς «Ἰλιάδος» πάντα:

ἀλλ' ὡς τε στήλην ἢ δένδρεον ὑψιπέταλον

ἀτρέμας ἐσταότα στῆθος μέσον οὔτασε δουρὶ

ἦρως Ἰδομενεύς...

[μὰ ὅπως ἀσάλευτος στεκόταν, καθὼς στήλη ἢ δέντρο

ψηλόκορφο, καταμεσῆς στὸ στῆθος, μὲ τὸ δόρυ,

τὸν χτύπησεν ὁ ἥρωικὸς Ἰδομενέας...]

Ἀλλ' ἡ συνήθεια τῶν Ἑλλήνων νὰ στήνουν στήλη στὸν τάφο τῶν νεκρῶν τους, μᾶς ἐπιμαρτυρεῖται κι ἀπὸ ἄλλο χωρίο τῆς «Ἰλιάδος» (Π 456-457) :

ἔνθα ἔ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε ἔται τε

τύμβω τε στήλη τε· τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων,

[ὅπου τάφο καὶ στήλη θὰ τοῦ ὑψώσουν οἱ δικοὶ του

κ' οἱ φίλοι του· γιατί ἡ ἀμοιβὴ 'ναι τέτοια ὅσων πεθαίνουν],

ὅπως κι ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἑλπήνορα μέρη τῆς «Ὀδυσσεΐας». Ὁ ἴδιος ὁ Ἑλπήνωρ, πρῶτα – πρῶτα, παρακαλεῖ τὸν Ὀδυσσεά, κατὰ τὴ συνάντησή τους στὸν Ἄδη (Λ 71-78):

ἔνθα σ' ἔπειτα, ἄναξ, κέλομαι μνήσασθαι ἐμεῖο·
μή μ' ἄκλαυτον ἄθαπτον ἰὼν ὄπιθεν καταλείπειν
νοσφισθεῖς, μή τοι τι θεῶν μήνιμα γένωμαι,
ἀλλὰ μὲ κακκῆαι σὺν τεύχεσιν, ἄσσα μοί ἐστι,
σῆμά τέ μοι χεῦται πολιῆς ἐπὶ θινὶ θαλάσσης,
ἄνδρὸς δυστήνοιο, καὶ ἐσομένοισι πυθέσθαι·
ταῦτά τέ μοι τελέσαι πῆξαί τ' ἐπὶ τὺμβῳ ἐρετμόν,
τῷ καὶ ζωὸς ἔρεσσον ἐὼν μετ' ἐμοῖς ἐτάροισιν.
[ὄπου, ὕστερα, παρακαλῶ σε, βασιλιά, θυμήσου
καὶ μένα, κι ἄκλαυτον, ἄθαπτο μὴ μὲ παρατήσης,
φεύγοντας πίσω, μὴ κ' οἱ θεοὶ ἐξ αἰτίας μου σοῦ ὀργιστοῦνε,
παρὰ μὲ τ' ἄρματα ὅλα τὰ δικά μου νὰ μὲ κάψης
καὶ μνήμα, ἐκεῖ, στὸ λευκὸ ἀκροθαλάσσι, νὰ μοῦ ὑψώσης,
τοῦ δύστυχου, ἔτσι, ποὺ οἱ μελλούμενοι νὰ μὲ θυμοῦνται·
κι ὅταν κάμης αὐτά, στὸν τάφο τὸ κουπὶ νὰ μπήξης
αὐτὸ πού, ζώντας, μέ τοὺς συντρόφους κωπηλατοῦσα.]

Κ' ἡ πρώτη δουλειὰ ποὺ κάνει, πραγματικά, ὁ Ὀδυσσεάς, μόλις ἐπιστρέφει, στὸ νησὶ τῆς Κίρκης, ἀπὸ τὴν κάθοδό του στὸν Ἄδη, εἶναι τὸ θάψιμο, μ' ὅλους τοὺς ταφικοὺς τύπους, τῆς τέφρας τοῦ νεκροῦ Ἑλπήνορα κ' ἡ ἐκτέλεση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νεκροῦ (Μ 13-15):

αὐτὰρ ἐπεὶ νεκρὸς τ' ἐκάη καὶ τεύχεα νεκροῦ,

τύμβον χεύαντες καὶ ἐπὶ στήλην ἐρύσαντες

πήξαμεν ἀκροτάτῳ τύμβῳ εὐήρες ἐρετμόν.

[κι ἀφοῦ πιά κήκεν ὁ νεκρὸς μαζί μὲ τ' ἄρματά του

καὶ τάφο ἀφοῦ τοῦ ὑψώσαμε καὶ στήσαμε τὴ στήλη,

τὸ εὐχρηστο μπήξαμε κουπὶ πανωμεριᾶς τοῦ τάφου.]

2. Γραφή πριν τον Όμηρο

Ἐρωτητέον, ἐντούτοις: ἡ ἐπιτύμβια στήλη, στὸν Ὅμηρο, εἶναι ἀνεπίγραφη ἀκόμη, στὰ χρόνια του (καί, τότε, ποιὸς ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς της;) ἢ ἐνεπίγραφη, ὅπως, κατὰ κανόνα, ἐπιμαρτυρεῖται στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους;

Ὅτι ἡ **συνήθεια τῶν ἐγχαράκτων ἐπιγραφῶν σ' ἀναθήματα καὶ σ' ἐπιτύμβιες πέτρες**, εἴτε στήλες ἦσαν αὐτὲς εἴτε δέλτοι (=πινακίδες), ὅπως στὸν Μελέαγρο: (28)

πουλυετῆς δ' ἐχάραξα τάδ' ἐν δέλτοισι πρὸ τύμβου,

[καὶ γέρος πιά αὐτὰ χάραξα πάνω σὲ πινακίδες μπροστὰ στὸν τάφο...]

πού, ἄλλωστε, κάνει λόγο καὶ γιὰ στήλη:

καὶ τὶς ἐὼν στάλας σύμβολον ἐσσι τίνος; (29)

[ποιὸς εἶσ' ἐσύ, τίνος εἶσαι, τὸ σύμβολο στὴ στήλη;]

εἶχε πίσω της μακρότατη παράδοση, εἶναι βέβαιο, κι ἄς μὴν ἀνάγεται στοὺς μυθικοὺς χρόνους, ὅπως χρονολογοῦσεν ὁ Ἡρόδοτος, (30) μὲ ὑπεράγαν μυθοπλαστικὴ φαντασία, θὰ ἔλεγε κανεῖς, τὶς ἐξάμετρες ἐπιγραφὲς μερικῶν ἀναθηματικῶν τριπόδων, ποὺ φαίνεται νὰ τοῦ εἶχαν κάμει ἰδιαίτερη ἐντύπωση, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὸ ἱερό τοῦ Ἴσμηνίου Ἀπόλλωνος, στὶς Θῆβες, καὶ μᾶλλον ἀπὸ τὸν μεγάλο του ζῆλο ν' ἀναγάγη τὴν ὑπαρξὴ τῆς φοινικικῆς γραφῆς στὰ χρόνια του Λαίου Λαβδακίδη, – ἀνάγοντας ἔτσι, ταυτόχρονα, χωρὶς αὐτὸ νὰ βρίσκεται μέσα στὶς προθέσεις

του, καὶ τὴν ὑπαρξὴ λογίας ἑλληνικῆς ποιήσεως στὶς σκοτεινὲς μυθικὲς ἐποχές. Πόσο μακρὰ ἦταν ἡ παράδοση τούτη, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὸ ποῦμε οὔτε μὲ κάποια προσεγγίζουσα στὴν ἀλήθειαν ἀνακρίβεια. Οἱ παλαιότερες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, ὅπως ἴσως, χαραγμένες πάνω σὲ κύπελλα, ποὺ βρέθηκαν, στὸ Δίπυλο τὸ ἕνα, στὴ νεκρόπολη τῆς ἰταλικῆς Ἴσκια τὸ ἄλλο, ἀνήκουν, στὸ τέλος τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 8ου αἰώνα ἢ πρώτη, στὰ μισὰ τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ ἴδιου αἰώνα ἢ δεύτερη. **Ὁ τελειοποιημένος καὶ τρεχούμενα χρησιμοποιημένος τύπος τῆς γραφῆς, τοποθετεῖ τὴν ἀνακάλυψη τῆς φθογγικῆς γραφῆς ἑκατὸ χρόνια τουλάχιστον πρὶν ἀπὸ τὰ κύπελλα, σύμφωνα μὲ ὅσα λέει ὁ Albin Lesky.** (31) Ἀπὸ καθαρὴ λογοτεχνικὴ ἄποψη, καθὼς κ' οἱ δυὸ συνιστοῦν στιχουργημένα ἐπιδεικτικὰ ἐπιγράμματα, καὶ μάλιστα σ' ἐξαμέτρους (αὐτὴ τοῦ Διπύλου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕναν ἐξάμετρο καὶ δυὸ δακτυλικοὺς πόδες ἐνὸς ἀσυμπλήρωτου δεύτερου, κ' ἐκείνη τοῦ κυπέλλου τῆς Ἴσκια ἀπὸ ἕνα ἰαμβικὸ τρίμετρο μὲ ἀνώμαλη ἀρχὴ καὶ δυὸ ἠρωικοὺς στίχους) ἡ σημασία τους εἶναι ἐξ ἴσου μεγάλη. Τῆς δεύτερης, μάλιστα, ἀναφορικὰ μὲ τὸν Ὅμηρο, πολὺ μεγαλύτερη, καθὼς ἀναφέρεται στὸ περίφημο, ἀπὸ τὴν «Ἰλιάδα» μονάχα, ποτήρι τοῦ Νέστορος:

Νέστορός εἰμι εὔποτον ποτήριον·

ὃς δ' ἂν τῷδε πίησι ποτηρίῳ, αὐτίκα κεῖνον

ἕμερος αἰρέσει καλλιστεφάνου Ἀφροδίτης. (32)

[Τοῦ Νέστορα τὸ εὐχάριστο, στὸ πιόσιμο, ποτήρι

ἐγὼ 'μαι, κι ἂν κανένας πιῇ μὲ τὸ ποτήρι τοῦτο,

τῆς Ἀφροδίτης, ποὺ φορᾷ στεφάνια ὠραῖα, ὁ πόθος

τὸν πιάνει εὐθύς.]

Δὲν μᾶς μαρτυροῦν μόνο, πὼς ἡ ἐπιγραφικὴ τέχνη εἶχε προχωρήσει ἀπὸ τὴν κατὰ λογάδην στὴ στιχουργικὴ ἔκφρασή της (πρᾶγμα ποὺ ἀπαίτησε μεγάλο χρονικὸ διάστημα), ἀλλὰ καὶ πὼς τὰ ὁμηρικὰ κείμενα συγκεκριμένα, κι ὄχι πιά ἡ τέχνη τῶν ἀοιδῶν τῆς

Ἰωνίας, γιὰ νὰ φθάσουν ὡς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα κι ἀπὸ κεῖ στὴν Ἰταλία, καὶ μάλιστα νὰ εἶναι πολὺ πρόχειρα, ὥστε ν' ἀντλοῦν ἀπ' αὐτὰ τὰ θέματά τους ἀκόμη κ' οἱ τεχνουργοὶ κρατήρων, ἢ, ἔστω, οἱ βοηθοὶ τους ἢ συνεργάτες τους ἐπιγραμματοποιοί, χρειάστηκαν ἓνα ἕξ ἴσου σημαντικὸ χρονικὸ διάστημα. Ἐπομένως, αὐτὴ ἡ ἐπιγραφικὴ ἀφετηρία, ποὺ ζητᾶμε, θὰ πρέπη νὰ βρίσκεται, ὅπωςδήποτε, στὰ ἐπικὰ χρόνια, τουλάχιστον, γύρω στὰ 850, ἂν ὄχι καὶ παλαιότερα, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ραψωδοῦσεν ὁ Ὅμηρος, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιγραφικὴ παράδοση τούτη ἐπιμαρτυρεῖται ἐπανειλημμένα, ἔστω κ' ἔμμεσα, ἀπ' αὐτόν, ὡς κάτι ἐμπεδωμένο στὰ χρόνια του καὶ πολὺ γνωστὸ ἤδη στοὺς ἀκροατὲς του, ὅπως στοὺς στίχους Λ 371-372 τῆς «Ἰλιάδος», ποὺ φωτίζουν τὰ περὶ τῆς στήλης τοῦ P 434, τῆς «Ἰλιάδος» ἐπίσης, καὶ τῶν Λ 76 καὶ Μ 14 τῆς «Ὀδυσσεΐας»:

στήλη κεκλιμένος ἀνδροκμήτῳ ἐπὶ τύμβῳ

Ἴλου Δαρδανίδαο, παλαιοῦ δημογέροντος.

[στὴ στήλη πάνω γέρνοντας, ποὺ στήσανε στὸν τάφο

τοῦ Ἴλου, τοῦ γιοῦ τοῦ Δάρδανου, παλαιοῦ δημογερόντου.]

Βέβαια, οὔτε καὶ στοὺς στίχους αὐτοὺς γίνεται μνεΐα ἐπιγραφῆς. Ἀλλά, τότε, θὰ μπορούσε νὰ ρωτήση κανεὶς, καὶ μ' ὅλα του τὰ δίκια: ἀπὸ ποῦ ἦταν γνωστὸ, ὅτι ὁ τάφος αὐτός, ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας, ἦταν τοῦ Ἴλου εἰδικά, κι ὄχι κάποιου ἄλλου; Ἡ μόνη ἀπάντηση, ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ δώση κανεὶς σ' αὐτό, θὰ ἦταν: ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή, ποὺ ὑπῆρχε πάνω στὴ στήλη, ἂν σ' ὀλόκληρο τὸ χωρίο αὐτὸ γινόταν λόγος γιὰ Ἀχαιοὺς. Ἐπειδὴ, ὅμως, αὐτὸς ποὺ εἶχε ἀκουμπήσει πάνω στὴ στήλη, γιὰ νὰ σημαδέφῃ καλύτερα, ἦταν ὁ Πάρις, δεχόμεστε, πῶς μόνο ἡ προφορικὴ παράδοση ἦταν ἀρκετὴ, γιὰ νὰ γνωρίζουν, οἱ Τρῶες τουλάχιστον, τοὺς τάφους τῶν νεκρῶν τους, ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ ἔκρυβαν ἄσημους νεκρούς...

3. Ἡ ενεπίγραφη στήλη

Τὸ πρᾶγμα, ἐντούτοις, κατὰ πόσον ὁ Ὅμηρος κάνει μνεΐα τῆς

ἐπιγραφῆς, κατὰ πόσον τὰ λεγόμενά του προϋποθέτουν τὴν ἐπιγραφή, μᾶς γίνεται σαφέστερο, στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, ἀπὸ τὸ Η 81-91 τῆς «Ἰλιάδος», ὅπου ἀκριβῶς βρίσκονται κ' οἱ δυὸ στίχοι, στοὺς ὁποίους μᾶς εἶχε παραπέμψει καὶ τὸ ψευδοπλουτάρχαιο § 215 χωρίο:

εἰ δὲ κ' ἐγὼ τὸν ἔλω, δῶή δέ μοι εὖχος Ἀπόλλων,
τεύχεα συλήσας οἴσω προτὶ Ἴλιον ἱρὴν
καὶ κρεμόω προτὶ νηὸν Ἀπόλλωνος ἐκάτοιο,
τὸν δὲ νέκυν ἐπὶ νῆας ἐυσσέλμους ἀποδώσω,
ἄφρα ἐ ταρχύσωσι κάρη κομόωντες Ἀχαιοὶ
σῆμά τε οἱ χεύωσιν ἐπὶ πλατεῖ Ἑλλησπόντῳ.
καὶ ποτέ τις εἶπῃσι καὶ ὀπιγόνων ἀνθρώπων,
νηὶ πολυκλήιδι πλέων ἐπὶ οἴνοπα πόντον·
'ἀνδρὸς μὲν τόδε σῆμα πάλαι κατατεθνηῶτος,
ὄν ποτ' ἀριστεύοντα κατέκτανε φαίδιμος Ἔκτωρ'.
ὥς ποτέ τις ἐρέει· τὸ δ' ἐμὸν κλέος οὐ ποτ' ὀλεῖται.
[κι ἂν τὸν σκοτώσω ἐγώ, κι ὁ Ἀπόλλωνας δόξα μοῦ δώση,
παίρνοντας τὰ ὄπλα του στὸ ἱερὸ Ἴλιο θὰ τὰ φέρω,
νὰ τὰ κρεμάσω μπρὸς στὸν ναὸ τοῦ μακρορίχτη Φοῖδου
καὶ τὸν νεκρὸ στὰ ὠριόζυγα καράβια θ' ἀποδώσω,
οἱ μακρομάλληδες Ἀχαιοὶ γιὰ νὰ τὸν θάψουν, μνημα
πλάι στὸν πλατὺν Ἑλλησπόντον ὑψώνοντάς του, ὥστε ἕνας
ἀπ' τοὺς ἐπίγονους νὰ πῆ, κάποτε, ποὺ θὰ πλέη
μὲ πλοῖο πολύσκαρμο σ' αὐτὸ τὸ πέλαο τὸ κρασαῖτο:

‘σὲ ἄντρα νεκρὸν ἀπὸ παλιά, τὸ μνήμα τοῦτο ἀνήκει,

ποῦ ἀνδραγαθοῦντα τὸν ἐσκότωσε ὁ μέγας Ἑκτωρ’.

Αὐτὸ θὰ ποῦν· κ’ ἡ δόξα μου ἀκατάλυτη θὰ μείνη.]

Τὸ χωρίο αὐτὸ (ὅπου ὁ Ἑκτορας προτείνει νὰ μονομαχήσῃ μ’ ἕναν Ἄχαιό, κι ἀπὸ τὴν ἔκβαση τῆς μονομαχίας αὐτῆς νὰ κριθῆ ἡ τύχη τοῦ πολέμου) ἐπιμαρτυρεῖ σημαντικώτατα πράγματα, ποῦ ἡ συγκέντρωσή τους μέσα σὲ τόσο λίγους στίχους νὰ καταντᾷ ἀληθινὰ ἀπίστευτη: Πρῶτα-πρῶτα, τὴ συνήθεια τῶν Ἑλλήνων ν’ ἀφιερώνουν ἀντικείμενα στοὺς θεοὺς των καὶ μάλιστα τὰ ὄπλα ποῦ ἔπαιρναν ἀπὸ τοὺς νικημένους ἐχθρούς: μιὰ συνήθεια ποῦ ὠδήγησε, ἀρχικά, στὴ δημιουργία τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως λ.χ.: «Σάμιοι τῶπόλλωνι» ἢ «Τάργεῖοι ἐνέκεν τῷ Διὶ τῶν Κορινθόθεν»(33) καί, ἐν συνεχείᾳ, στὸ ἀναθηματικὸ ἐπίγραμμα, ὅπως τὸ 741, στὸν Γεώρ. Κάιμπελ, ποῦ εἶδαμε ἤδη. Ἐπειτα, τὸν τάφο μὲ ἐνεπίγραφη στήλη. Ἄν δὲν γίνεται λόγος, ἐδῶ, γιὰ στήλη, τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει καμιὰν ἀπολύτως σημασία, ὅχι μόνο γιατί μας μιλεῖ ἄλλοῦ γι’ αὐτὴν (Λ 371, Π 457, Ρ 434 τῆς «Ἰλιάδος» καὶ Μ 14 τῆς «Ὀδυσσεΐας»), ὡς κάτι ἀπαραίτητο στὰ ταφικὰ ἔθιμα τοῦ καιροῦ του, ἀλλὰ καὶ γιατί αὐτὴ τὴ φορὰ χρησιμοποιεῖ τὴν πολυσήμαντη λέξη «σῆμα», ποῦ ὑπονοεῖ τὴν «στήλη ἐπὶ τύμβῳ»Ἡ λέξη αὐτὴ παρουσιάζεται, πραγματικά, στὸν Ὅμηρο μὲ τρεῖς σημασίες: Τὸ περισσότερο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐκ θεοῦ σταλέντος σημαδιοῦ ἢ οἴωνοῦ, ὅπως στὸν στίχο Β 353, τῆς «Ἰλιάδος», ὅπου λέγεται γιὰ τὸν Δία:

ἀστράπτων ἐπιδέξι’, ἐναΐσιμα σήματα φαίνων,

[δεξὰ ἄστραψε, καλότυχα προβάλλοντας σημάδια],

στοὺς θ 170-171 στίχους, τῆς «Ἰλιάδος», ἐπίσης:

τρὶς δ’ ἄρ’ ἀπ’ Ἰδαίων ὀρέων κτύπε μητίετα Ζεὺς

σῆμα τιθεὶς Τρώεσσι, μάχης ἑτεραλκέα νίκηην,

[καὶ τρεῖς φορές ὁ Δίας ἐβρόντηξε ὁ βαθύνοος, ἀπ’ τὴν Ἰδην,

σημάδι για τούς Τρῶες, πὼς χάριζε σ' αὐτοὺς τὴ νίκη],

κι ἀκόμη στοὺς στίχους I 236 καὶ N 244, – ἢ τοῦ οἰωνοῦ, ἀπλᾶ, χωρὶς ἀναφορὰ σὲ θεοὺς ὅπως στοὺς στίχους X 29-30:

ὥς τ' ἀστέρα (...)

ὄν τε κύν' Ἠαρίωνος ἐπὶ κλησὶν καλέουσι

λαμπρότατος μὲν ὁ γ' ἐστί, κακὸ δέ τε σῆμα τέτυκται,

[σὰν τὸ ἀστέρι...

ποὺ καὶ Σκυλὶ τοῦ Ἠρίωνα τ' ὀνομάζουσι καὶ ποὺ λάμπει

πιὸ πολὺ ἀπ' ὅλα, μὰ κακὸ σημάδι εἶναι, ὡς προβάλη],

κι ὅπως στὸν στίχο B 308, τῆς «Ἰλιάδος» πάντα. Ἐπειτα, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ χαραγμένου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο σημαδιοῦ, ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε σημαδιοῦ, ποὺ τὸ νόημα του τὸ ξέρει μόνον αὐτὸς ποὺ τὸ χάραξε, ὅπως στὸν στίχο H 175, ἢ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι (ἢ νὰ γίνῃ, ὕστερ' ἀπὸ παιδεία) σ' ὅλους γνωστό, μετὰ ἀπὸ σύμβαση, ἓνα γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου ἢ ἓνας ἀριθμὸς, δηλαδὴ **ψηφίο**, ὅπως στοὺς πολὺ συζητημένους Z 168-169 στίχους τῆς «Ἰλιάδος»:

πέμπε δέ μιν Λυκίηνδε, πόρεν δ' ὅ γε σήματα λυγρὰ

γράψας ἐπὶ πίνακι πτυκτῶ θυμοφθόρα πολλὰ

[τὸν στέλνει στὴν Λυκία, κλειστὸ πιτάκι δίνοντάς του,

ψηφιὰ ἀφοῦ χάραξε, πού 'χαν τὸ νόημα τοῦ θανάτου],

πού, σήμερα, νομίζω, κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς Γραμμικῆς B, ποὺ πέφτει πάνω τους, δὲν ἀφήνουν καμιὰν ἀμφιβολία γιὰ τὸ πραγματικό τους νόημα. Τέλος, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σημαδιοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο γνωρίζεται ὁ τάφος, –δηλαδή, τοῦ πλήρους μνημείου: τοῦ τάφου μὲ **ἐνεπίγραφή** στήλη ἢ δέλτον, ποὺ μνημονεῖ ἐς αἰεὶ ἓνα συγκεκριμένο νεκρὸ. Μιὰ γρήγορη ματιὰ σ' ἐπιγράμματα ex lapidibus conlecta καὶ στὸ ἑβδομο βιβλίον τῆς «Ἑλληνικῆς

Ἀνθολογίας» μᾶς πείθει γι' αὐτό. Συνήθως, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ «σῆμα», δὲν ἀναφέρεται ἡ ἐπιτύμβια στήλη. Ὅπως στὸ παρακάτω ἐπιτύμβιο τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνα, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀθήνα, παρὰ τὰ θεμιστόκλεια τείχη:

Ἦ ρὰ τις αἰχμήτω, Ξενόκλεες, ἀνδρὸς ἐπιστάς

σῆμα τὸ σὸν προσιδῶν γνώσεται ἐνορέας.(34)

[Ἀλήθεια, Ξενοκλή, ἂν κανεῖς τὸ μνήμα σου κοιτάξη,

θὰ μάθῃ ἀμέσως τί θὰ πῆ ἀνδρεία ἐνὸς μαχητῆ.],

στὸ ἐπιτύμβιο τοῦ 6ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰῶνα. ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀκαρνανία:

Προκλείδους τόδε σῆμα κεκλήσεται ἐγγὺς ὁδοῖο,

ὄς περὶ τῆς αὐτοῦ γῆς θάνε μαρνάμενος.(35)

[Τὸ μνήμα πλάι στὴ δημοσιὰ θὰ τὸ ποῦν: Τοῦ Προκλείδη,

ποὺ πέθανε μαχόμενος γιὰ τὴ δική του γῆ.],

στὸ ἐπιτύμβιο τοῦ 3ου αἰῶνα, ποὺ βρέθηκε στὸ Κοτιάειο τῆς Φρυγίας:

Ἄεναον τόδε σῆμα πατὴρ εἶδρυσε θυγατρί,

ἀθανάτην μνήμην μνημόσυνον δάκρυον·

...

μὴ (...) τύμβον, ἀλλ' ἀναγνοὺς πάριθι.(36)

[Αἰώνιο τὸ μνήμα αὐτὸ ἔφτιαξε ὁ πατέρας γιὰ τὴν κόρη,

μνήμη γιὰ νὰ ἔχη ἀθάνατη, ὡς μνημόσυνο δακρύων·

...

μὴ (δῆς) τὸν τάφο (μοναχά), μὰ πέρνα, ἀφοῦ διαβάσης.]

καὶ στὸ ἐπιτύμβιο τοῦ 3ου ἢ 2ου αἰῶνα, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια:

Ὁ τύμβος οὐκ ἄσαμος· ἀ δέ τοὶ πέτρος

τὸν κατθανόντα σημαεῖ, τὶς καὶ τίνος...(37)

[Δὲν εἶναι ὁ τάφος ἄγραφος· τὶ ἡ πέτρα αὐτὴ ὀνομάζει

τὸν πεθαμένο: ποιός ἦταν καὶ τίνος ὁ γιὸς ἦταν...].

Καὶ τὸ ἀντίστροφο: ὅπου γίνεται λόγος γιὰ στήλη, δὲν ἀναφέρεται τὸ «σῆμα», ὅπως στὰ ἐπιτύμβια 180 καὶ 181, στὸν Κάιμπελ, ποὺ εἶδαμε ἤδη, κι ὅπως στὸ VII 140 τοῦ Ἀρχίου:

Καὶ γενέταν τοῦ νέρθε καὶ οὔνομα καὶ χθόνα φώνει,

στάλα, καὶ ποία κηρὶ δαμεῖς ἔθανε...

[Τ' ὄνομα, τὸν πατέρα του καὶ τὴν πατρίδα, λέγε,

στήλη, αὐτοῦ πού 'ναι κάτω σου, κι ἀπὸ ποιά μοῖρα

πέθανε δαμασμένος],

καὶ στὸ ἐπιτύμβιο τοῦ 4ου αἰῶνα, ποὺ βρέθηκε στὸν Πειραιά:

Οὔνομα μὲν τούμον καὶ ἐμοῦ πατρὸς ἠδ' ἀγορεύει

στήλη καὶ πάτραν...(38)

[Ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου ὀνομάζει ἡ στήλη τούτη

καὶ τὴν πατρίδα μου...],

κι ὅπως τὸ VII 427 τοῦ Ἀντιπάτρου Σιδωνίου:

Ἄ στάλα, φέρ' ἴδω, τίν' ἔχει νέκυν. ἀλλὰ δέδορκα

γράμμα μὲν οὐδέν που τμαθὲν ὑπερθε λίθου...

[Ἡ στήλη, ἄς πάω νὰ δῶ, ποῖον νεκρὸν ἔχει. Μὰ δὲ βλέπω

κανένα γράμμα πουθενά πάνω στην πέτρα...].

Τὴν ἔκπληξη ν αὐτὴ ἀκριβῶς, ποὺ ἐκφράζει ὁ ἐκ Σιδῶνος Ἀντίπατρος, στὸ τελευταῖο τοῦτο ἐπίγραμμα, μὴ βλέποντας γραφὴ πάνω στὴ στήλη, δοκιμάζουμε κ' ἐμεῖς ἀναφορικὰ μὲ τοὺς Η 89-90 στίχους αὐτοὺς τῆς «Ἰλιάδος». Ἐρωτητέον, ἐπομένως, καὶ πάλι: ἂν δὲν τὸ ἔβλεπε κανεὶς χαραγμένο, γραμμένο, πάνω στὴ στήλη, πῶς ἀλλιῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ πῆ ἀποφασιστικὰ ἕνας ἄνθρωπος τοῦ μέλλοντος, καὶ φυσικὰ καὶ τοῦ ἀπωτέρου μέλλοντος, ποὺ θὰ τύχαινε νὰ ταξιδέψη σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη, πῶς ὁ τάφος αὐτὸς εἶναι τοῦ Τάδε γενναίου, ποὺ τὸν σκότωσε ὁ μέγας Ἕκτορας; Πῶς θὰ μπορούσαν νὰ ξέρουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος, πού, ταξιδεύοντας, θὰ ἔρριχναν ἄγκυρα στὸ νησί τῆς Κίρκης, καὶ βλέποντας, ἐκεῖ, δίπλα στὴν ἀφρισμένη θάλασσα, ἕναν τάφο, ὅτι ὁ τάφος αὐτὸς εἶναι ἐνὸς συγκεκριμένου Ἑλπήνορα; Ὅχι, βέβαια, ἀπὸ τὸ κουπί, πού, ἄλλωστε, δὲ θ' ἀργοῦσε νὰ σαπίση καὶ νὰ γίνη σκόνη, μήτε κι ἀπὸ τὴν παράδοση μονάχα. Γιατί, ἂν θεωρήσωμε ἀρκετὴ τὴν παράδοση, γιὰ τὴ διαιώνιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Τάδε, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξας τοῦ Ἕκτορα (ποὺ ἔπαιξε τὸν ρόλο τῆς δαμάστριας μοίρας σύμφωνα μὲ τὸν δεῦτερο στίχο τοῦ VII 140, γι' αὐτόν) στὴν πρώτη περίπτωση, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ κατοικημένη περιοχὴ, – στὴ δεύτερη περίπτωση, αὐτὴ τοῦ Ἑλπήνορα, ἢ ὑπαρξὴ μιᾶς τέτοιας παράδοσης εἶναι ἐντελῶς ἀδιανόητη, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἕνα ἀκατοίκητο ἀπὸ ἀνθρώπους νησί, ἢ ἔστω, κατοικημένο ἀπὸ ἕνα θηλυκὸ ξωτικὸ καὶ τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικό του, ὀλόκληρο ἀπὸ ξωτικὰ κι αὐτό, ποὺ μεταμορφώνει ὅσους ἀράζουν στὸ ἐρημονήσι του σὲ γουρούνια...

4. Ομηρικὰ ἐπιγράμματα

Ὁ Ὅμηρος ἐγνώριζε, λοιπόν, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Τρῶες, ἄς ποῦμε τοῦ 1200, ἐπέγραφαν τὴν ἐπιτύμβια στήλη τῶν νεκρῶν τους; Τὸ λιγώτερο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς ἀπάνω σ' αὐτὸ εἶναι: ὁ Ὅμηρος ἀπόδιδε, ἀπλούστατα, τὰ ἑξ ἰδίων ἀλλοτρίοις, – τὶς ταφικὲς συνήθειες τῆς ἐποχῆς του θεωροῦσε πάρα πολὺ φυσικὸ νὰ τὶς μεταθέτῃ καὶ στὴν παλαιότερη ἐποχὴ ποὺ περιγράφει. Ὅσο γιὰ τὸ περισσότερο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς, εἶναι: **ἀνεξάρτητα ἂν ὁ Ὅμηρος ἐγνώριζε ἢ ὄχι τὴ φθογγικὴ γραφὴ** (κι ἢ φιλολογία,

βοηθούμενη ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογία, τείνει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ νὰ πιστέψη, ὅτι τὴ γνῶριζε), θὰ πρέπη νὰ γνῶριζε, ὅπωςδήποτε, τὴν ὑπαρξὴ τῆς Γραμμικῆς Β, ἔτσι, ποὺ πίστευε, ἢ ποὺ φαίνεται νὰ πίστευε, ὅτι προϋποθέτοντας ἐνεπίγραφη τὴ στήλη, στὸν τάφο τοῦ Ἴλου, νὰ ποῦμε, κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, δὲν ἔπεφτε, ὅπως κάμποσες ἄλλες φορές, σὲ ἀναχρονισμό, μπροστὰ μάλιστα σ' ἓνα ἀκροατήριον, πού, ἔχοντας γραφὴ, δὲ θὰ παραξενευόταν, ἀκούγοντας, ὅτι οἱ πρόγονοί του κ' οἱ συγκαίρινοί τους ἐπέγραφαν τὶς ἐπιτύμβιες στήλες τους. θὰ τὸ παραξένευε, ὅμως, ἂν ἄκουε νὰ τοῦ λέν τὸ ἀντίθετο: ὅτι, δηλαδή, δὲν τὶς ἐπέγραφαν. **Γιατί θὰ ἦταν παράλογο, βέβαια, νὰ πιστέψη κανεὶς, ἐπειδὴ μᾶς λείπουν τὰ σχετικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὕστερα ἀπὸ τὸ 1200 (ἐποχὴ τῶν τελευταίων πινακίδων μὲ τὴ Γραμμικὴ Β, ποὺ βρέθηκαν), εἶχαν μείνει πάλι χωρὶς γραφὴ, ἴσαμε τὴν ἐποχὴ τῆς παραλαβῆς τοῦ βορειοσηματικοῦ ἀλφαβήτου, περὶ τὸν 10ον ἢ, ἔστω, τὸν 9ον αἰῶνα.** Ἀφοῦ ὁ Hermann Diels, (39) ποὺ κιόλας στὰ 1899, μπαίνοντας σὲ πειρασμὸ μὲ τὰ «καδμήια» ἢ «φοινικῆια γράμματα» τοῦ Ἡροδότου, ὑπόθετε, ἀρκετὰ ριψοκίνδυνα, κεῖνον κεῖ τὸν καιρό, πῶς ἡ ἔκφραση αὐτὴ συνιστοῦσε ἀντιδιαστολὴ πρὸς μίαν ἄλλη γραφὴ, γνωστὴ στοὺς Ἕλληνες, καὶ τόνιζε προφητικὰ, πῶς: «δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ βροῦμε τὴν ἄλλη τούτη γραφὴ», δικαιώθηκε ὕστερα ἀπὸ ἐξήντα τόσα χρόνια, μὲ τὴν ἀνάγνωσι τῆς Γραμμικῆς Β, ἀπὸ τοὺς Ventris καὶ Chadwick, δὲ βλέπω γιατί θὰ πρέπη νὰ περιμένωμε, ὅπωςδήποτε, τὴν ἀνεύρεση ἀρχαιολογικῶν πειστηρίων, γιὰ ν' ἀποδειχτῆ κάτι ποὺ εἶναι ἀπὸ μόνο του φανερό. (40)

Ἄλλ' ἔστω. Δὲν πείστηκε κανεὶς, ὅτι ἡ ἐπιτύμβια στήλη εἶναι ἐνεπίγραφη, σύμφωνα μὲ τὴν ἀκλόνητη παράδοσι τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸν 6ον αἰῶνα καὶ δῶθε, καὶ στὸν Ὅμηρον, ὅπως ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ πιστεύω, ἴσαμε ν' ἀποδειχτῆ, πειστικὰ, ὁ σκοπὸς τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς ἀνεπίγραφης ἐπιτύμβιας στήλης. Ἄλλ' ἂν τὸ νόμισμα αὐτό, τῶν στίχων Η 89-90, δὲν πείθει ἀπὸ τὴ μιὰν ὄψη του, αὐτὴ τῆς ἐνεπίγραφης στήλης, ἔχει ἐντούτοις καὶ τὴν ἄλλην ὄψη του: ἐκείνη τοῦ ἐπιγράμματος, σύμφωνα μὲ τὸν ψευδο-Πλούταρχο, ποὺ κι αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ πάλι, στὴν ἐπιγραφὴ, ἀρχικὰ, στὴ γραφὴ, τελικὰ, ὡς προϋπόθεσι καὶ τῆς μιᾶς καὶ τοῦ ἄλλου. Στοὺς

στίχους αὐτούς:

ἄνδρὸς μὲν τόδε σῆμα, πάλαι κατατεθνηῶτος,

ὄν ποτ' ἀριστεύοντα κατέκτανε φαίδιμος Ἔκτωρ,

βρισκόμαστε, πράγματι, μπροστὰ σ' ἓνα ἀρχαῖκὸ ἐπίγραμμα, ποὺ θὰ ἦταν πλήρες, ἂν μᾶς ἔδινε, κοντὰ στὴ μοῖρα ποὺ δάμασε τὸν «ποτ' ἀριστεύοντα», σκοτώνοντάς τον, καὶ ποὺ εἶναι ὁ Ἔκτωρ ἢ ὁ «ὠκὺς Ἴρης Ἔκτορος ἐν παλάμαις», καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Πρᾶγμα ἀδύνατο. Γιατί ὁ Ἔκτορας δὲ μπορούσε νὰ ξέρη, σὲ ποιὸν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς των θ' ἀνάθεταν οἱ Ἀχαιοὶ τὴν ἀντιμετώπισή του, στὴ μονομαχία ποὺ τοὺς εἶχε προτείνει. Εἰκοτολογεῖ, λοιπόν, – γι' αὐτὸ κ' ἐκεῖνο τὸ ἀόριστο «ἄνδρός». Ἄλλ' ἢ στήλη, στὸν τάφο τοῦ Πατρόκλου (Ψ 45) :

πρὶν γ' ἐνὶ Πάτροκλον θέμεναι πυρὶ σῆμά τε χεῦναι

[πρὶν βάλω στὴν πυρὰ τὸν Πάτροκλο καὶ μνήμα ὑψώσω]

θὰ μπορούσε, ἀναντίρρητα, νὰ φέρη τὸ ἐπίγραμμα τῶν στίχων Η 89-90:

Πατρόκλου τόδε σῆμα πάλαι κατατεθνηῶτος,

ὄν ποτ' ἀριστεύοντα κατέκτανε φαίδιμος Ἔκτωρ.

[Τοῦ Πάτροκλου, ποὺ πέθανε παλιά, εἶναι αὐτὸ τὸ μνήμα·

ἀνδραγαθοῦντα τὸν ἐσκότωσε ὁ μέγας Ἔκτωρ.]

Ἔχει κανεὶς ἀντίρρηση, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα πλήρες ἀρχαῖκὸ ἐπίγραμμα, – γιὰ ἓνα γνήσιο ὁμηρικὸ ἐπίγραμμα; Δὲν εἶναι μόνο πιὸ κοντὰ στὰ πράγματα, μέσα σ' αὐτὰ τοῦτα τὰ ὁμηρικὰ πράγματα, παρὰ καὶ πολὺ ὠραιότερο ἀπὸ κεῖνο τῆς «Εἰς τοὺς παρ' Ὀμήρῳ Ἡρώας ἐπιτάφια» σειρᾶς τοῦ ψευδο-Ἀριστοτέλους: (41)

Πατρόκλου τάφος οὗτος· ὁμοῦ δ' Ἀχιλλῆϊ τέθαιπαι·

ὄν κτάνε ὠκὺς Ἴρης Ἔκτορος ἐν παλάμαις.

[Τάφος Πατρόκλου· κι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐθάφτηκε μαζί του·

μὲ τοῦ Ἑκτορα τὸν σκότωσε τὰ χέρια ὁ γοργὸς Ἄρης.]

Ἵστερ' ἀπ' αὐτό, θεωρῶ ἀρκετὰ ὅσα εἶπα στὴν ἀρχή, γιὰ τὸ ἐπιδεικτικὸ ἐπίγραμμα τῶν στίχων Z 460-461. **Στὸν Ὅμηρο, ἐπομένως, συναντοῦμε στίχους, ποὺ ἀποσπώντας τους ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἔπους, βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ πλήρη ἀρχαϊκὰ ἐπιγράμματα.** Τὸ πλῆθος τῶν συνεπειῶν τῆς ἀνακάλυψης αὐτῆς, –ἐνὸς Ὀμήρου Ἐπιγραμματοποιοῦ, κρυμμένου μέσα στὸ πυκνὸ δάσος τῶν ἐπικῶν στίχων του,– ἀφήνω σὲ ἄλλους, καταλληλότερους κι ἀξιωτέρους μου, νὰ τὸ ἐξετάσουν.

5. Η ἀθανασία τοῦ ονόματος

Πρὶν τελειώσω, ὅμως, θὰ ἤθελα νὰ κάμω μιὰ παρατήρηση ἀκόμη, ἀναφορικὰ μὲ τὸν στίχο H 91, τὸν τελευταῖο, δηλαδή, τοῦ τόσο σημαντικοῦ παραπάνω χωρίου, ὅπου ὁ Ἑκτορας κάνει λόγο γιὰ τὴν αἰώνια δόξα ποὺ τὸν περιμένει, ἂν βγῆ νικητὴς ἀπὸ τὴ μονομαχία τοῦ μ' ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀχαιῶν. Ἄλλ' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διαιώνιση τῆς δόξας, ἡ ἀθανασία τοῦ **ὀνόματος**, δηλαδή, μόνο μὲ τὴν ὑπαρξη ἐπιγραφῆς, πάνω σὲ πέτρα, ἢ μέταλλο, εἶναι δυνατὴ. Αὐτὸ μᾶς λένε οἱ δυὸ πρῶτοι στίχοι τοῦ 367 ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος, στὸν Κάιμπελ, ποὺ εἶδαμε, κι αὐτό μᾶς ὑπογραμμίζεται καὶ σ' ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ 200 μ.Χ., στὸν ρωμαϊκὸ τάφο μιᾶς ἐταίρας:

...βιότευον

πάντες γὰρ μ' ἐπόθουν, ἤμην γὰρ πᾶσι προσηνής,
καὶ στεφάνους ἐφόρουν, πολλοῖς δὲ μύροισιν ἐχρώμην,
καὶ μετὰ δόρπον ἐκοιμώμην κλισμῶ ἐνὶ καλῶ,
ἐνδεδύμην δὲ τὸ σῶμ' ἐσθήμασι χρώμασι θείοις,
κάλλος ἔχουσα, τύποισι ταφῆς ἔτυχον μετὰ τοῦτο,
καὶ ζῶ κούκ ἔθανον τοῖον ἔχουσα τάφον. (42)

[...ζοῦσα,

γιατί ὅλοι μὲ ποθοῦσανε κ' ἤμουν προσηνῆς σ' ὅλους,
μὲ πολλὰ μύρα ἀλείβομουν καὶ φόραγα στεφάνια,
σ' ὄμορφο ἀνάκλιντρο ὕστερ' ἀπ' τὸ δεῖπνον ἐκοιμόμουν,
ντυνόμωνα φορέματα ποὺ χρώματα εἶχαν θεῖα
κ' ἔχοντας ὄμορφιὰ πολλή, ταφήν ἀνάλογη εἶχα.
καὶ ζῶ, καὶ δὲν ἀπόθανα, τέτοιοι ἔχοντας τάφο.]

Κι ὁ τάφος, ἐρμηνεύει ὁ Gerhard Pfohl, (43) ποὺ μεταφέρει,
ἐπίσης, τοὺς δυὸ τελευταίους στίχους, ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ
Werner Peek, εἶναι ἡ ἐγγύηση τῆς ἐπιβίωσης. Ὁ τάφος; Naί,
βέβαια, ἀλλὰ πάντα μὲ ἐνεπίγραφη στήλη πάνω του!

Σημειώσεις

28. Παλατίνη Ἀνθολογία, VII 417.
29. Παλατίνη Ἀνθολογία, VII 421.
30. Ἱστορίαι, V 59–62.
31. *Geschichte der griechischen Literatur*, ἑλλ. μετ. Ἀγ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 36.
32. Gerhard Pfohl, *Poetische Kleinkunst auf altgriechischen Denkmälern*, München 1967, σελ. 42.
33. Ἄρ. 746, στὸν Kaibel, ὅ.π. [πλήρη βιβλιογραφία δὲς στὸ βιβλίο, ἔκδοση Δωδώνη]
34. Ἄρ. 1488, στὸν W. Peek, ὅ.π.
35. Ἄρ. 70, στὸν W. Peek. ὅ.π.
36. Ἄρ. 367, στὸν Kaibel, ὅ.π.
37. Ἄρ. 258, στὸν Kaibel, ὅ.π.
38. Ἄρ. 52, στὸν Kaibel, ὅ.π.
39. Στὸν R. Harder (*Die Meisterung der Schrift durch die Griechen. Das neue Bild der Antike*, I, 1942. σελ. 103) καὶ M. Andronikos: «The Mycenaean and the Greek script»,

στὰ *Atti e memorie del 1o Congresso Internazionale di micenologia*, Roma 1967. Σελ. 502.

40. Σύμφωνα μὲ τὸν Καθηγητὴ A. J. B. Wace, στὸν Πρόλογο, σελ. XXVIII, τῶν *Documents in Mycenaean Greek* τῶν M. Ventris καὶ J. Chadwick, London, 1956: «It is probable that the Linear B script continued in use, and perhaps even overlapped the first refutation of the common opinion simply provoked a few reservations».
41. Appendix Epigrammatutn 9, στ. 57-58, στὴν *Anthologia Graeca ad Palatini Codicis*, τ. III, Lipsiae 1912.
42. Ἄρ. 610, στὸν Kaibel, ὄ.π., στὸν W. Peek, ὄ.π., ἄρ. 1112.
43. Ὅ.π., σελ. 52.